

ACTAS DEL VI CONGRESO INTERNACIONAL DE LA ASOCIACIÓN HISPÁNICA DE LITERATURA MEDIEVAL

(Alcalá de Henares, 12-16 de septiembre de 1995)

Edición a cargo de
José Manuel Lucía Megías

TOMO I

Servicio de Publicaciones

Universidad de Alcalá

1997

Quedan reservados todos los derechos, ni parte ni la totalidad de este libro puede ser reproducido por cualquier medio, ya sea mecánico o electrónico, sin el permiso de los editores.

Comité Organizador:

Carlos ALVAR
María del Carmen FERNÁNDEZ LÓPEZ
Sonia GARZA
José Manuel LUCÍA MEGÍAS
Joaquín RUBIO TOVAR
Pedro SÁNCHEZ-PRIETO BORJA
María Jesús TORRENS

En la edición de *Las Actas del VI Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval* han colaborado Pedro Sánchez-Prieto Borja, Joaquín Rubio Tovar, M.ª Carmen Fernández López, M.ª Jesús Torrens y Paciencia Talaya.

© Anónimas y colectivas
© Universidad Alcalá
Servicio de Publicaciones

I.S.B.N. (Obra completa): 84-8138-207-8
I.S.B.N. (Tomo I): 84-8138-208-6

Depósito Legal: M-29893-1997

Imprime: Nuevo Siglo, S.L.

EIXIMENIANA FRAGMENTA RECUPERATA

Sergi Gascón Uris

I. Situació dels Mss. eiximenians

Actualment en la literatura medieval catalana hi ha un escriptor que comença a ser cada vegada més estudiat: Francesc Eiximenis¹, franciscà que visqué a l'entorn de la segona meitat del s. XIV i morí com a bisbe d'Elna i patriarca de Jerusalem l'any 1409. El nostre objecte d'estudi d'aquest enciclopedista escolàstic arrenca de l'any 1985 i fou objecte d'una tesi, la qual consistí en l'edició crítica d'una de les seves obres: el *Libre dels àngels*², escrit l'any 1392 a la ciutat de València. Prèviament havíem col·locat les vint-i-una còpies i els dos incunables en un treball de recerca³ i en vam

¹ Per a aquest treball utilitzem com a font C. B. Faulhaber, *Libros y bibliotecas en la España medieval. Una bibliografía de fuentes impresas*, València, Grant & Cutler Ltd (Research Bibliographies & Checklists, 47), 1987, esp. p. 49. J. N. H. Lawrence, «The Spread of Lay Literacy in Late Medieval Castile», *Bulletin of Hispanic Studies*, 62 (1985), pp. 79-94, esp. p. 84: «AHN Osuna 216/1 (I): 'Copia del testamento de D. Gonzalo de Zúñiga, obispo de Jaén, otorgado en Sevilla a 1 de noviembre de 1456 ante Juan Rodríguez de Brazeras' (letra procesal, s. XV, 8 fols), fols 4-4v», en què a l'inventari d'11 llibres s'indica que a la «fábrica e obra de la dicha nuestra iglesia de Jahén» aquell any tenia «una *Vita Christi* en romance en papel», «Yten otro libro de *natura angélica* en romance en papel», els quals es poden tractar de la *Vita Christi* i del *Libre dels àngels* d'Eiximenis. D'altra banda, pròximament donarem a conèixer uns *membra disecta* d'un Ms. del s. XV de la *Vita Christi* descoberts a Sevilla. Cf. A. Redondo, «La bibliothéque de Don Francisco de Zúñiga, Guzmán y Sotomayor, troisième duc de Béjar (1500?-1544)», *Mélanges de la Casa de Velázquez*, III (1967), Édition E. de Boccard, pp. 147-196, esp. pp. 160-165. A la p. 162 es fa referència a un *Carro de las donas*, versió castellana del *Libre de les dones* de Francesc Eiximenis, citat com a venut després de la mort del bisbe, amb el núm. «149 *carro de donas* nueve reales....CCCVI Fray Francisco EXIMENIS, Este devoto libro se llama *carro de las donas*, trata la vida y muerte del hombre christiano (Valladolid, Juan de Villalquirán, 1542): B. N. M.: R. 12; R. 35».

² Per al text cf. S. Gascón Uris, *Edició crítica del Libre dels àngels (1392). Introducció, text, notes, índexs i apèndix*, tesi doctoral dirigida per la Dra. Lola Badia, llegida el 21 de febrer de 1992 a l'Auditori pel Departament de Filologia Catalana de la Facultat de Lletres, de la Universitat Autònoma de Barcelona.

³ Per a la col·locació de Mss. i incunables i l'establiment de l'*stemma codicum* cf. S. Gascón Uris, *Estudi de manuscrits i incunables catalans del Libre dels àngels (1392) de Francesc Eiximenis*, treball de recerca dirigit per la Dra. Lola Badia, Departament de Filologia Catalana, Facultat de Lletres, Universitat Autònoma de Barcelona, any 1988.

donar l'*stemma codicum*, en el qual teníem en compte les dues edicions incunables de l'any 1492. Posteriorment hem comptabilitzat uns *membra disecta* d'un altre Ms. català i un fragment en llatí amb introducció i final fets per un lector català d'aquesta obra.

Així, doncs, la nostra intenció en aquesta comunicació és presentar per primer cop aquest fragment llatino-català pertanyent al Ms. 15-49 de la Biblioteca del Cabildo Metropolitano de Saragossa⁴ i els catalans d'un Ms. conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, dins la secció d'«Órdenes Religiosas y Militares», «Hacienda», sota la sign. de «fragments [de] còdexs m[anu]s[crit]s». catalans, carpeta núm. 8. Ambdós Mss. són obra de copistes desconeguts del s. xv lligats històricament, en el primer cas, amb el món eclesiàstic del Sant Temple de San Salvador de Saragossa i, en el segon cas, amb la cartoixa de Montalegre, del municipi de Tiana (comarca del Maresme), fundada el 1415.

Si el primer, el saragossà, es troba a la Biblioteca del Cabildo és perquè el seu autor era un bisbe de cognom català -Miguel Ferrer- que es nomenà per a la seu aragonesa i, en el cas del català, el seu estat actual és degut que abans del s. xvi es deuria desmembrar per aprofitar el seu bon pergami com a cobertes d'uns delmes de la cartoixa de Montalegre i després, amb la desamortització del s. xix, degué passar a l'ACA com tants d'altres Mss.

II. El Ms. 15-49 de la Biblioteca del Cabildo Metropolitano de Saragossa

1. Introducció

El Dr. David J. Viera, de la Tennessee Technological University, després de donar-ne coneixença el 1979, va fer un estudi del Ms. 15-49 de Saragossa l'any 1986 i en publicà el fragment del *Primer del Chrestia*, primer volum de l'enciclopèdia projectada per Francesc Eiximenis, de la qual realitzà endemés el *Terç* i el *Dotzè*. Viera n'assenyalava el seu caràcter factici i indicava que contenia un fragment del *Libre dels àngels* en llatí amb uns comentaris d'un lector català i d'altres textos afins a aquest fragment sobre els noms donats a Déu en hebreu, grec i llatí⁵.

⁴ Els únics estudis de les fonts principals del Ms. 15-49 que coneixem són: D. J. Viera, «Manuscritos eximenianos no catalogados por J. Massó i Torrents», *Estudios Franciscanos*, 80 (1979), esp. p. 164; *ibidem*, «Obras atribuidas a Francesc Eiximenis en el ms. 15-49 de la Biblioteca Capitular de Zaragoza», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LXII (1986), pp. 181-184, d'ara en endavant Viera (1986); i F. Eiximenis, *Psalterium alias Laudatorium Papae Benedicto XIII dedicatum. Three cycles of contemplative prayers by a Valencian Franciscan: «De laude Creatoris», «De vita et excellentia Redemptoris», «De vita et bona ordinatione Hominis viatoris»*, edited by Curt J. Wittlin, Toronto (Ontario, Canada), Pontifical Institute of Mediaeval Studies (Studies and texts, 87), 1988, esp. pp. 25-26 i nn. 88-91, amb una descripció de continguts i el context històric dels Mss. saragossà i del danès citat *infra*. D'ara en endavant se cita Wittlin (1988). A la sala Prat de la Riba de la BdeC hi ha una còpia microfilmada del fragment llatino-català sota la sign. M. Film Rollo C56. El tros estudiat correspon al «Fol. 229», és un Ms. «s.[in] n.[umerar]» i a la fitxa es data «s. XIV (fin)». Algunes dades són errònies segons la nostra descripció codicològica. Aquest Ms., el denominarem d'ara en endavant amb la lletra grega *dseta* o *zita* per a l'*stemma codicum* del *Libre dels àngels* d'Eiximenis.

⁵ Per aquest aspecte, cf. D. J. Viera, «The names of God in the Catalan works of Francesc Eiximenis», *Recherches de Théologie ancienne et médiévale (A Journal of Ancient and Medieval Christian Literature)*, LXI (1994), pp. 43-53, esp. pp. 46-47. Cf. les formes transcrits per Viera i les nostres lectures del Ms.

D'altra banda, no ha d'estranyar la troballa de llibres d'Eiximenis a Aragó durant el s. xv⁶, notada però no prou valorada, com sia que ja trobem en un Ms. com el 4.030 de la Biblioteca Nacional de Madrid el text català d'un *Libre dels àngels*, el més venerable i arcaic, juntament amb un fragment del *Libre de les dones*⁷ i unes màximes devotes en aragonès, i que el Ms. 2.921, 4° de la Kongelige Bibliotek de Copenhaguen, estudiat per mossèn Perarnau⁸, presenta juntament amb un cronicó de diferent copista, el capítol trenta-vuit del cinquè tractat del *Libre dels àngels* ple d'aragonesismes. Per tant, la catalogació dels fons aragonesos tampoc no s'ha d'ignorar ja que és importantíssima la seva gran vinculació amb les lletres catalanes.

Pel que fa al Ms. saragossà, en l'anotació llatina del fragment del *Libre dels àngels* d'Eiximenis caldrà buscar una còpia manuscrita en aquella llengua ja que, fora de l'últim punt i a part, la resta és tota en llatí. Per tant, qui en un futur col·lacioni els manuscrits llatins i en faci una edició crítica haurà de tenir present que aquesta tradició textual és trina: coneixem ara com ara el Ms. 32 de la Biblioteca Municipal d'Albí, el Ms. 284 de la Biblioteca Municipal de Marsella (ambdós del s. xv) i el Ms. C. 27 infer. (abans S. i P.), de l'any 1476, de la Biblioteca Ambrosiana de Milà⁹.

⁶ Cf. A. Durán Gudiol, «Las bibliotecas eclesiásticas de la Diócesis de Jaca a finales del siglo XV», *Argensola*, 13 (1962), pp. 55-99, esp. p. 93, núm. «158. Jaca. Catedral. Biblioteca», en l'apartat d'«[alii libri]» hi ha una «vita Christi magistri Francisci Ximenez». M. Serrano y Sanz, «Testamento de Gonzalo García de Santa María. Año de 1519», *Boletín de la Real Academia Española*, I (1914), pp. 470-478, esp. p. 474, n. 1. Ms. conservat a l'«Archivo de Protocolos de Zaragoza. Juan Arruego, año 1521», que cal rectificar amb M. Serrano y Sanz, «Documentos. Inventarios aragoneses de los siglos XIV y XV», *Boletín de la Real Academia Española*, II (1915), pp. 85-97, 219-224, 341-352, 548-559 i 707-711, esp. p. 86, n. 1, on es fa referència a un possible *Libre de les dones* o bé a una part de *lo Chrestia*; III (1916), pp. 89-92, 224-225, 359-365; IV (1917), pp. 207-223 i 342-355, en un doc., núm. XLIII, «Bienes embargados a Juan de Aguaron. Zaragoza, 9 de marzo de 1373», reproduït a les pp. 346-349, cal notar esp. p. 348, núm. 87, per la referència al metge grec del s. I Dioscòrides Pedani, *De Materia Medica*: «Otro libro scripto en pargamino, de grant volumen, con tablas de fust, rubricado Dioscorides, et comienza en la primera colonda: Multi voluerunt auctores antiqui, etc., et fina asi en la ultima colonda: Explicit Maçer de virtutibus erbarum, feliciter». Apareix citat dues vegades al *Libre dels àngels* d'Eiximenis, quart tractat, c. XLIII -ed. Gascón I, p. 282, línies 16 i 20.

⁷ En el Ms. 4030 de la BNM el *Libre dels àngels*, sense la lletra adreçada a mossèn Pere d'Artés, mestre racional del rei Joan I d'Aragó, ocupa del f. I^o al CCXXV^o. El fragment del *Libre de les dones* ocupa del f. CCXXVI^o al CCXLI^o i correspon als cc. 378-395, acarat amb F. Eiximenis, Francesc, *Lo libre de les dones*, ed. crítica a cura de Frank Naccarato, Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona-Curial Edicions Catalanes (Biblioteca Torres Amat, 9 i 10), Barcelona 1981, esp. vol. 9, pp. 551-572. Pròximament donem a conèixer un altre inèdit *membrum dissectum* del *Libre de les dones* amb el títol *Un text d'Eiximenis al monestir*. Les màximes devotes en aragonès són al f. 243^v, les quals comencen «Primerament yo confieso el fillo de dios el padre senyer por eternal habitacion» i acaben amb «Vintament yo confieso como yo unido plens de toda gracia e benedicion plenum gracie e ueritatis».

⁸ Cf. Mn. J. Perarnau i Espelt, «Un fragment del *Llibre dels àngels* de Francesc Eiximenis traduït a l'aragonès», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 4 (1985), pp. 187-212.

⁹ Cf. J. Massó i Torrents, «Les obres de Fra Francesch Eximeniç (1340?-1409?)». *Essaig d'una bibliografia*, *Anuari de l'Institut d'Estudis catalans*, III (1909-1910), pp. 588-692. Cf. el recull d'articles reimprès dins el vol. col·lectiu d'estudis eiximenians *Studia bibliographica*, Barcelona, Col·legi Universitari de Girona [de la Universitat Autònoma de Barcelona]-Diputació [Provincial] de Girona (Estudis sobre Francesc Eiximenis I), 1992, pp. 41-172, esp. p. 102, apartat «Traducció llatina»; Mn. M. de Barcelona, OMCap, «Fra Francesc Eiximenis. O. M. (1340?-1409?)». La seva vida, els seus escrits, la seva personalitat literària», *Estudis Franciscans*, XL (1928), pp. 437-500 [reprint: *Studia bibliographica*, pp. 185-239, esp. p. 210, apartat «Mss. existents en altres llengües», «a) llatí»]. Aquest repertori de Mss. i incunables de l'opus eiximenià, l'està posant al dia la sra. Carmen Clausell Nàcher.

Per aquests motius, presentem per primer cop aquest interessant fragment d'un lector del s. xv conservat a Saragossa, que sens dubte era un teòleg, i n'anotem les seves particularitats textuais així com fem prèviament la

2. Descripció codicològica

Saragossa. Biblioteca del Cabildo Metropolitano¹⁰. Ms. 15-49.

2.1 Descripció externa

Ms. miscel·lani del s. xv, sense títol¹¹ a les cobertes, per a un ús particular. Consta de 254 ff. de paper sense filigranes que mesuren 220 x 145 mm aproximadament. Les cobertes amiden 225 x 150 mm. Caixa d'escriptura de 180 x 110 mm aproximadament. Cal restaurar el còdex pel que fa al relligat i capgirar el darrer sextern. Cobertes primitives de cartró i fusta, antigament folrades de pell i ara amb forats de corcs. A les de davant, dos claus de les dues antigues tanques, i a les del darrera, restes de tanques en forma de fulla lanceolada amb tres clauets petits i enmig de cada tanca la planxa és foradada en forma de trèvol. Al llom, damunt d'una de les dues tires de pell senceres que reforcen el volum, mal enquadrnat i relligat amb cordill i cola, un tegell de paper en forma d'un requadre imprès i dentat, amb sanefa daurada, en què es llegeix «15-49» en rotulador negre. A la guarda interior de davant hi ha quatre frases començades amb el mot «Item», un tegell mig arrancat on es llegeix «Este libro pertenece al Santo Templo del Salvador»¹² i és afegida la xifra «40». Ensota, un altre tegell de paper, amb orla senzilla, d'impremta: «BIBLIOTECA DEL CABILDO/ METROPOLITANO DE ZARAGOZA/ Armario 15/ N.º del registro 919/ N.º de orden 49», amb les xifres en tinta descolorida del primer terç o de la quarta desena del s. XX.

2.2 Descripció interna

És un volum factici i, per tant, caldrà estudiar en un futur tots els seus textos. Tampoc no hem d'esperar una regularitat de lletres ni de quaderns. Observem nou canvis de

¹⁰ Per a les lletres catalanes cf. J. M. March, SI, «Còdexs catalans i altres llibres manuscrits d'especial interès de la Biblioteca capitular de Saragossa», apartat «Notícies de Manuscrits», *Bulletí de la Biblioteca de Catalunya*, VI (1920-1922), vol. 9, pp. 357-365: 28 mss. des del s. XIII al XVIII; J. Martín Abad, *Manuscritos de España. Guía de catálogos impresos*, Madrid, Ed. Arco/Libros, SA, 1989, esp. pp. 246-247, núms. 800-803.

¹¹ Cf. Viera (1986).

¹² Cf. A. Gascón de Gotor Giménez, *La Seo de Zaragoza. Estudio Histórico-Arqueológico*, Barcelona, Luis Miracle, Editor, 1939, esp. pp. 16-17: «Según el padre Murillo, en su obra *Fundación de la capilla angélica del Pilar*, no había en Zaragoza más templos que el de Nuestra Señora del Pilar y el de las Santas Masas 'hasta que el Rey Don alonso libró a Zaragoza del poder de los moros; que entonces fundó el sumptuosissimo Templo de San Salvador, donde ahora está la Iglesia Metropolitana, desde aquel tiempo». A les pp. 39-40 esmenta el *Libro de fábrica de la Seo*, del 1417, el qual conté un doc. del 3 de juny de 1417, de l'arxiu de la catedral de Zaragoza, en què intervenen «los senyores Prior e Capitol» en el «pilar de Sant Salvador».

copista¹³. De la gòtica cursiva, deixada en els seus traços en segon lloc i normalment a ratlla plena¹⁴ o bé a doble columna¹⁵, a una gòtica tirant a librària en tercer lloc, amb alguns mots en vermell, amb restes de ratllat horitzontal i notes als marges del mateix copista¹⁶, d'aproximadament unes 32 línies de text. En cinquè lloc la lletra és més petita. Al f. 2^r hi ha la resta d'un timbre vermell al marge inferior.

Per la resta fins al 124^v, cal veure la disposició escrita i en blanc de ff. més avall. Existeixen reclams al marge inferior horitzontal i arran del plec dels ff. cada cop que acaba un grup de ff.; caplletres en vermell a l'inici de cada apartat i enmig del text excepte la primera grossa caplletra -una «C»-, amb orla en la mateixa tinta marró i, dins d'aquesta, és dibuixada una fulla d'acant¹⁷. Observem tota mena de decoració que indica que el volum fou molt llegit perquè hi ha creus, mans amb punyeta o sense¹⁸, orles¹⁹ i d'altres motius²⁰ per indicar passatges importants per diversos lectors. En el cinquè copista tenim una caplletra «P» grossa amb orla negra en una rúbrica vermella i els ff. tallats -per ex. 125^v-126^v. Llegim al marge superior de 125^r, el terme «Distincio» i «Jhesus» en forma de creu.

La numeració àrabica corrobora el caràcter factici del volum: comença des del cinquè copista a partir del nostre f. 125^r de l'1 al 85 -és a dir fins al nostre f. 210- en les cares dels ff. La disposició dels ff. del Ms. no és prou clara, ja que cada obra té la seva distribució i justificació de caixes d'escriptura i, per tant, és sotmesa a una total revisió²¹.

¹³ Per exemple, del 13^r al 119va.

¹⁴ Per exemple, del 13^r al 108^r.

¹⁵ Per exemple, a doble col. del 109^r al 119va.

¹⁶ Per exemple, ff. 72, 25^v i 57^v. Les notes són subratllades al f. 129^r.

¹⁷ Per exemple, f. 71^v amb una fulla d'acant i orla llargues.

¹⁸ N'hem observat diferents tipus per indicar passatges importants: als ff. 41^r-42^r-43^r-72^r-73^r-88^r-88^v-89^r-92^r, amb 2+5+4+1+3+2+2+1+1 creus de tres punts i ratlla vertical, i també en el cinquè copista 130^r, 130^v, 131^r, 133^r, 148^r, 154^r, 1+1+2+1+1+1, que demostra que foren fetes ja com a volum factici; 74^r, creu amb rodones i ganxos als quatre extrems; 86^v, mena de creu amb els tres punts i el traç llarg en forma de ganxo; 94^r, creu acabada en ganxo. Mans amb punyeta al marge esquerre als ff. 2^v, 57^v, 60^r, 72^r, 87^v, 88^v, 89^v, 92^v, 95^v, 126^v. En el cinquè copista són vermelles 128^r, 129^r, 129^v, 131^r, 131^v, 133^r, 133^v, 135^r, 138^r, 138^v, 145^r, 145^v, 146^r, 152^r, 1+2+2+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1; 130^v, mà amb punyeta; 73^r, 79^r, 86^r, 91^v, sense punyeta; 92^r, mà a banda i banda.

¹⁹ Per exemple, als ff. 34^r, 86^v, 130^r, 131^r, orla lateral; 91^r, 102^v, petita; 92^v, llarga.

²⁰ Al f. 95^r, quatre punts en forma de rombe i al de dalt i al de baix, fina línia torçada. Al f. 89^r, corona reial; 92^r, flor en forma de gla; 93^r, dues flors, una d'elles una margarida; 85^r, mena de clau; 87^v, números àrabs. En el cinquè text tenim al 128^r unes ratlles als marges per fer claus i unir parts del text així com numeracions als marges de diferents distincions en d'altres ff., un dragó acolorit en vermell al f. 129^r. Al f. 130^v hi ha una mena de crismó o flor acolorida. També observem al f. 130^v un final de llança de dos fulls o un ocell al marge, en vermell i al f. 138^r, 2 flors -la primera vermella- i glans.

²¹ No hem d'esperar una regularitat en la distribució dels ff., amb mancances d'alguns d'ells, cosa que en dificulta el recompte de quaderns i que sotmet aquest volum a un examen posterior quan hagi de ser reenquadernat de nou. No obstant això, gosem dir que actualment és format per: 1⁶⁻¹ (ff. 2-11 actuals; manca 1va; s.n.; relligat al revés; 8 ff. i 9^r, en blanc), 2⁶ (ff. 12-25, s.n. però amb traç al marge superior dels ff.), 3-4⁸ (ff. 26-57; marge superior amb resta de numeració), 5⁶ (ff. 58-69; marge superior dret de la cara dels ff., «II.us»), 6³ (ff. 70-75; marge superior des del 71^r, «III.us»), 7-8⁴ (ff. 76-90; 83, amb el text estripat al marge inferior de fora i el trosset de paper dins el còdex; marge superior des del 84^r, «III»); enmig del 86^r, làmina de paper enganxada i damunt es ressegueix el text), 9-10⁸ (ff. 91-122+123; 108^v, en blanc; marge superior del 109^r, «primus librus»; primer 1/2 del 119va, en blanc; marge inferior del 122^v, «III- / tres fulls»; primer i tercer 1/3 del 123^r, últim 1/2 de 123^v i 2/3 de 124va-124^v, en blanc), 11⁶⁻¹ (ff. 125-145), 12-13-14-15⁶⁻¹ (ff. 146-198), 16-17-18⁶, 19³, 20⁶ (ff. 199-248; 209-210, 212, 213^v, 220, en blanc; segon 1/2 de 214^v, 218^v, 219^v, en blanc; 211, tallat), + 21³ (ff. 249-254, en blanc).

El contingut²² d'aquest Ms. era pròpiament d'un estudiós eclesiàstic, tal com indica l'ex-libris del f. 2^r, en blanc, on al marge superior hi ha el nom de l'antic posseïdor, en aragonès: «misser miguel fferer prior de sant salvador». El P. D. Isidoro Miguel, arxiver de la Seu de Saragossa²³, ens indica que el prior Miguel Ferrer és mencionat al s. XVIII per D. Blas Mathías Sanjuán²⁴ i D. Joseph Ypas²⁵, dels quals s'extreuen les dades:

1.ª Que era Doctor en Dret Canònic,

2.ª Que fou nomenat prior del Sant Temple de San Salvador de Saragossa del 17 de setembre de 1461 fins al dimecres 30 d'octubre de 1482, dia de la seva mort

i 3.ª Que era persona notable en les lletres i el govern del bisbat.

A més a més, en el f. 2^r s'observa una resta de lletres on posa «...nicanda caspe» i la resta ens és il·legible. Miguel Ferrer, per tant, podia haver llegit textos de Martín de Alpartil, prior de Saragossa.

Aquest volum engloba textos afins. Per exemple, al 87^r es parla d'àngel i dimoni, que s'adiu amb el fragment del *Libre dels àngels* d'Eiximenis, i l'anotació del marge inferior del 89^v «Nota de pollucione nocturna» pot tenir interès en relació amb el *Terç del Crestià* d'Eiximenis, concretament amb el tractat de luxúria²⁶. També hi ha íntima relació entre la part copiada del capítol 369 del *Primer del Crestià* i la versió llatina comentada en llatí i català del capítol 44 del quart tractat del *Libre dels àngels*, obra coneguda llavors pel títol de *De natura angelica*, que editem per primera vegada.

En segon lloc hi ha als ff. 9^v-11^v unes frases devotes en llatí i en aragonès, encapçalades per la rúbr. vermella: «Viejos muy devotos», que enllaça amb:

²² No ha estat la nostra intenció de descriure exhaustivament el Ms. 15-49. La informació que donem intenta completar una mica més la donada pels treballs dels Professors Viera (1979 i sobretot 1986) i Wittlin (1988).

²³ Volem donar les gràcies i reconèixer aquí les moltes facilitats per tal de consultar el Ms. 15-49 al P. D. Isidoro Miguel García, Canónigo Archivero-Bibliotecario Adjunto, de l'Archivo-Biblioteca del Cabildo Metropolitano de Saragossa, el juliol de 1994, i les dades donades en carta de Saragossa, de 24 de febrer de 1995.

²⁴ Cf. B. M. Sanjuán, *Catálogo de dignidades, canónigos y prelados de la Iglesia de Zaragoza y su universidad literaria, trabajado el año 1770*, Ms. de l' Arxiu Capítular de la Seu, sense sign., esp. p. 1, sota el títol de «Priores y deanes de la Seo de Zaragoza»: «D. Miguel Ferrer año 1472. Espés t. 2 fol. 651. Murió miercoles a 30 de octubre de 1482».

²⁵ Cf. J. Ypas, *Canonigos de La Seo de Zaragoza. Hizo este catalogo el racionero Joseph Ypas, secretario del Ilustrissimo Cauildo. Año 1785*, exemplar de la Biblioteca capitular de la Seu, sign. 11-13, p. 77^v, número 298: «MIGUEL FERRER, Prior. Era Doctor en el Derecho Canonigo, y Prior del Santo Templo del Salvador en el dia diez y siete del mes de Setiembre del año M CCCC LXI. Dicese haver sido Persona muy notable en sus Letras, y gobierno del Cavildo. Obtuvo el Priorado hasta el Miercoles dia treinta de octubre del año M CCCC LXXXII en que murió. El Cavildo nombró luego por suprior al Canónigo Andrés Rubio, y deputó para su ejecucion al Maestre Epila, y a mosen Lobera, canonigos de la misma Yglesia».

²⁶ Cf. X. Renedo i Puig, *Edició i estudi del «Tractat de Luxúria» del Terç del Crestià de Francesc Eiximenis*, primera tesi doctoral de la Universitat de Girona, llegida i defensada el 9 de novembre de 1992, esp. cc. 564-566, pp. 73-78 per al text. Cf. *La Regla de San Benito*, ed. a cura de G. M. Colombás i I. Aranguren, Madrid, La Editorial Católica, SA (Biblioteca de Autores Cristianos, 406).

I. TÀRENT, PERE DE²⁷ [TARANTASIA, PETRUS DE]

Aquest dominicà va llegir un *Comentari a les Sentències*²⁸ a París entre 1256 i 1258, i esdevingué mestre en teologia. El 1265 fou provincial de França. Durant 1267 fins a 1269 va ensenyar a Sant Jaume de París. Redactà novament el llibre I i féu el II del seu *Comentari*. El 1272 assumí l'arquebisbat de Lió. El 21 de gener de 1276 fou elegit papa i adoptà el nom d'Innocent V. Morí el 22 de juny de 1276. És considerat beat.

I.1 *Breuiiloquium* (ff. 12^r-124^v). Rúbr. vermella, 12^r: «Incipit breuiiloquium magistri Petri de Tarantasia ordine praedicatorum beati donunci qui fuit papa Innocencius .V. super 4. libros sentenciarum». Text en negre: «Cupientes aliquid de penuria ac de tenuitate [...]»²⁹. Èxp., 108^r: «[...] Laus tibi sic christe nam scriptus es liber iste» i en vermell: «Explicit solempne et utilissimum breuiiloquium magistri Petri de Tarantasia ordinis predicatorum qui fuit papa Innocentius .V. super 4. libros sentenciarum». Índex del text, 109^r-119va: «Utrum partem doctrinas [...]». Índex temàtic de mots ordenats alfabèticament amb referència a cada part del text, 2.ª meitat f. 119vb-122^v³⁰. Text a ratlla plena, primer terç dels ff. 123^r-123^v: «Venerabilis beda super illo [...]», amb el terme «jhesus» al marge superior de 123^r. Índex a doble col. de 51 distincions, amb referència a les parts, començat amb la rúbr., 124ra: «Distinciones huius libri». Hi ha un fragment solt de text del s. xv que comença: «Si ergo me quentis Pri[...]», sense identificar, que podria ser part del text anterior.

 II. PAL·LUDA, PERE DE³¹ [PALLUDA, PETRUS DE]

Aquest teòleg francès va néixer a Bruges c. 1275. Va llegir un *Comentari a les*

²⁷ Cf. H. D. Simonin, *Les écrits de Pierre de Tarantaise. B. Innocentius papa V*, Roma, Studia et documenta, 1943.

²⁸ Cf. F. Stegmüller, *Repertorium Commentariorum in Sententias Petri Lombardi I*, apud Ferdinandum Schönigh Bibliopolam, Herbipoli (Würzburg) 1947, esp. pp. 333-338, s. u. «Petrus de Tarantasia [Innocentius V] OP», esp. p. 333: «Quidam extraxerat ex Commentario in Sententias 108 propositiones condemnandas, quas Johannes de Vercellis magister generalis OP Thomae de Aquino examinandas subiecit, qui hac occasione scripsit opusculum: Exlanatio dubiorum de dictis cuiusdam». També p. 333, núm. 696, p. 339, núm. 1, p. 430, núm. 933. Cal notar p. 336, on s'indiquen còdexs que poden estar-hi relacionats: «Barcelona, Catedral 14: II» [llib.]; p. 337: «Valencia, Catedral 202: II [llib.]; Vich, Catedral 93: II» [llib.].

²⁹ Cf. Mn. M. de Castro, *Manuscriptos franciscanos de la Biblioteca Nacional de Madrid*, Valencia, Dirección General de Archivos y Bibliotecas-Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia. Secretaría General Técnica, 1973, esp. p. 300, núm. «251. Petrus ad Boves. OFM», Ms. 4.291 de la BNM, del s. XV, ff. 12 i ss. Cf. Stegmüller, *op. cit.*, esp. p. 442, núm. 987, 1, Ms. 25 de la Biblioteca de Carpentras, del s. XIV, ff. 81 i ss., i el Ms. 125, ff. 2-99, Ps. Augustinus de Ancona, I-IV. També Ms. de la Biblioteca Vaticana, vat. lat. 4.289, anòd. I-IV; «v. nr. 89,1; 587; 656». També cal tenir en compte p. 47, núm. 89,1, Augustinus Triumphus de Ancona OESA; pp. 284-285, núm. 587, Nicolaus Lakmann de Danzig OM; p. 313-314, núm. 656, Petrus Aboves OM; 318, núm. 664, Petrus Bovis.

³⁰ Al f. 122^r consta la xifra 113 errònia, ratllada en vermell.

³¹ Cf. Stegmüller, *op. cit.*, pp. 327-8, s. u. «Petrus de Palude OP», esp. p. 327. Cal notar p. 328, Ms. 35 de l'Arxiu Capitular de Barcelona, un *Comentari a les Sentències de Pere Llombard*, llib. I. Cf. *La Ciencia Tomista*, 37 (1928), p. 74, i Ms. de la BNM «B[arcelona?] 116». Cf. L. Waddingo Hiberno, ARP, *Annales*

Sentències a París entre 1309 i 1310. L'any 1314 era mestre en teologia. El 1329 fou nomenat patriarca de Jerusalem. Morí l'any 1342.

II.1 *Abreuiationes seu decisiones super quartum Sententiarum* (ff. 125^r-212^v). Rúbr. vermella, 125^r: «P[r]incipiunt abreuiaciones seu decisiones domini petri de palluda super 4m sententiarum». Text en negre: «Petrus de palluda in .4. sententiarum. distincione .p. 4. 4. Circumcisio est instituta [...]». Èxpl., 208^v: «Explicit .4. sententiarum fratris petri de paluda ordinis fraris predicatorum de nacione burgum die deo gracias».

II.2 *Alique recollectiones ex tertio libro de Petro de Palluda* (ff. 213^r-214^v). Al f. 213^r, amb l' anotació al marge superior: «Petrus de palluda li° 3° distincione 3um et questione 3a».. Rúbr. vermella: «Incipiunt alique recollectiones ex .3°. li. d[e] petri de palluda super 3m sententiarum». Text en negre: «Anselmus in primo de assumptione beate virginis qui incipit eminent ut que tum fecit ad finum suum [...]».

III. GERSON, JOAN [CHARLIER, JEAN]

Jean Charlier, conegut amb el nom de Joan Gerson, va néixer a Gerson, la Xampanya, el 1363. Autor de diverses obres, entre les quals cal destacar *De mystica theologia* (1408). Morí a Lió el 1429.

III.1 *Practicha brevis super confessionibus audiendis* (ff. 215^r et passim). Al f. 215^r, rúbr. vermella: «Quedam patriarcha brevis et utilis super confessionibus audiendis composita a magistro Johaniem gerson³² Cancellario p[ar]isiensem». Text en negre: «Oportet confessorum [...]». Tot seguit hi ha:

Minorum seu Trium Ordinum a S. Francisco Institutorum, IX (1377-1417), Ad Claras Aquas (Quaracchi) Prope Florentiam 1932, esp. p. 438, núm. 351, paràgraf II. Aquest teòleg introdueix el concepte de mode tot diferenciant el substantiu «calor» davant l'adverbi «calorosament», aspecte recollit en textos posteriors, com per exemple el *Libre de beatitut* (1436), del franciscà mestre Johan Paschal, del qual en fem una edició crítica. Cf. S. Gascón Uris, «Materiales de bestiario en el *Libre de beatitut* (1436) de Johan Paschal», *Medioevo y Literatura. Actas del V Congreso de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval (Granada, 27 septiembre-1 octubre 1993)* II, Edición de Juan Paredes, Granada, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Granada, 1995, pp. 397-412. Cf. Fr. V. Beltrán de Heredia, OP, «Crónica del movimiento tomista», *La Ciencia Tomista. Publicación bimestral de los Dominicos Españoles*, XXXVII (enero-junio 1928), Salamanca, pp. 58-76, esp. p. 72, assenyala que «Pedro de Palude y Juan de Nápoles, como miembros de la comisión nombrada por el Capítulo General de Metz (1313) para señalar los puntos en que Durando [de Sant Porçan] se apartaba del común sentir de los Padres, de la costumbre de la Iglesia o de Santo Tomás, ultimaron en Julio de 1314 su catálogo contra el nuevo maestro del sacro palacio». [Durand de Sant Porçan] i pp. 74-75 sobre el Ms. 35 de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona i el grup a què pertanyia Pal-luda. D'altra banda, Durand de Sant Porçan també és citat per Eiximenis en el *Tractat d'usura*. Cf. per aquest text, J. Hernando i Delgado, *El «Tractat d'usura» de Francesc Eiximenis*, Barcelona, Editorial Balmesiana (Biblioteca Balmes), 1985, i ressenya de S. Gascón Uris, «[86] EIXIMENIS, Francesc, *Tractat d'usura*», *Llengua & Literatura. Revista anual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura*, 3 (1988-1989), Institut d'Estudis Catalans-Curial Edicions Catalanes, Barcelona, pp. 554-556.

³² Cf. Waddingo, *op. cit.*, esp. p. 406, núm. 324, III. Cf. J. Gerson, *Oeuvres complètes*, ed. de P. Glorieux, París 1960 ss.; A. Combes, *Jean de Montreuil et le chancelier Gerson. Contribution à l'histoire des rapports de l'humanisme et de la théologie en France au début du XVe siècle*, París 1942; A. Combes, *Essai sur la critique de Ruysbroek par Gerson*, 3 vols., París 1945, 1948 i 1959.

IV. ANÒNIM: *Noms de Deu en ebraych*, amb extractes de sant Isidor de Sevilla, *Etimologiarum siue Originum libri XX*, llib. VII *De Deo, angelis et sanctis*, capítol 1 *De Deo*³³. Aquest text és en relació amb:

V.1 EIXIMENIS, FRANCESC

*Opus magistri Ffrancisci Ximenez de laude Creatoris, papae Benedicto XIII*³⁴.

V.2 *Primer del Chrestità*, fragment del capítol 369.

Al f. 242^r, rúbr. en llatí³⁵: «Reverendus patriarcha Jerosolimitani et magister Franciscus Eximinis in primo libro voluminis quem nomavit *lo Chrestità* ponit subscripta». Text en català: «Lo misteri primer e secret qui era de la Sancta Trinitat [...]». Èxpl.: «[...] Déus li dava per heretat aquest segle e altre».

V.3 *De natura angelica*, versió llatina del *Libre dels àngels*, quart tractat, fragment del capítol 44, amb referències a d'altres passatges i comentaris d'un lector del s. xv. Al f. 248^v, rúbr. negra com el text separada per una línia: «Idem dominus patriarcha in libro de natura angelica ·ca^o· 44°· quarti trac^{tatus} ponit ista sacra nomina Dei». Text: «Jothè [...]». Èxpl. del text: «De penitentie Et contra Demonia obsidencia hominem». I en català el comentari: «Item per ajudar a persona endemonjada veges lo principi del dit ·44· capitol Encara la fi del capitol imme^{diatament} precedent». Viera (1986) numerà aquest sextern capgirat com el primer del Ms. mentre que qui signa ha foliat tot el Ms. des de l'altre extrem.

III. El Ms. de l'ACA

1. Introducció

Els altres fragments que donem a conèixer varen pertànyer a un Ms. del s. xv, del

³³ Cf. Isidori Hispalensis Episcopi, *Etymologiarvm siue Originvm*, recognovit breviqve adnotatione critica instrvxit W. M. Lindsay, tomvs I-II, E Typographeo Clarendoniano (Scriptorvm Classicorvm Bibliotheca Oxoniensis), Oxonii 1911⁷, esp. tomvs I. Cf. San I. de Sevilla, *Etimologías*, edición bilingüe, texto latino, versión española y notas por José Oroz Reta y Manuel-A. Marcos Casquero, Introducción general por Manuel C. Díaz y Díaz, Madrid, [La Editorial Católica, SA] (Biblioteca de Autores Cristianos, 433), 1993², esp. pp. 624-631. No vam identificar aquest fragment en el temps de què disponíem així com de l'*Opus magistri Ffrancisci Ximenez de laude Creatoris, papae Benedictio XIII*. Cf. Wittlin (1988), pp. 25-26.

³⁴ Cf. n. anterior.

³⁵ Cf. Viera (1986).

qual tan sols n'ha restat un bifoli i un f. solt, conservats sota la secció d'«Órdenes Religiosas y Militares»³⁶, «Hacienda», sign. de «Fragments [de] còdexs m[anu]s[crit]s». catalans, carpeta n° 8, núm. 216, a l'Arxiu de la Corona d'Aragó³⁷, fragments que foren identificats per primer cop pel Dr. Anscari M. Mundó i Marcet el 14 de març de 1977. Tot seguit en fem la

2. Descripció codicològica

Ms. de taller, copiat a la primera meitat del s. xv, del qual tan sols ha pervingut un bifoli de pergamí i un foli solt de paper. Les dimensions són 336 x 235 mm. El text conservat és en mal estat: mentre els ff. 1-2 costen de llegir per l'esborrament de les lletres a causa de la humitat, el petit forat i el doblec que afecta el text de les cols. 1vb, 2ra i 2vb, al f. 3 amb el tall del marge ha afectat el text de 3ra i 3vb. A més a més, la tinta ha anat saltant pel doblec del mig i per un altre doblec de la part inferior, que afecta les quatre cols. El 3^v té moltes lletres i paraules il·legibles perquè la humitat ha fet saltar la tinta. Endemés, hi ha forats de corcs. Escrits en lletra gòtica cursiva amb majúscules internes.

Prové de la cartoixa de Montalegre (municipi de Tiana, comarca del Maresme). Aquest monestir fou organitzat per Francesc Maresme des de 1423 al 1437 com a primer administrador i prior. Així mateix, cal citar en relació amb aquest centre religiós fra Joan d'Enea, monjo convers de la cartoixa de Portaceli (Camp de Túria, València), que obrà i fou procurador i ecònom de Montalegre en el període de 1423-59. Aquests fragments serviren per reforçar unes cobertes d'un inventari provisional d'uns delmes de Tiana, del final del s. xvi, tal com indiquen les notes marginals. Sota 1ra, a l'inrevés del text medieval, llegim «7 de iunius 1577», que deu indicar la possible data de confecció dels delmes, i del mateix copista del s. XVI uns comptes a l'esquerra, sota la col. b, també a l'inrevés. Hi ha un forat al pergamí que afecta text d'1th-1va. Falta el marge inferior dret del 2°. Observem d'altres escrits al marge inferior d'1^v de dues mans diferents, que indiquen diverses signatures: l'una dibuixa dos triangles separats per una creu en una sola base i les xifres «30. / plec. XXX.». i, ensota i verticalment, les xifres «39 39», cobertes damunt per un altre «39». Sota tot això, en llapis d'un copista modern: «N° 4498». Hi ha un escrit gairebé il·legible per la grogor de la tinta, en què llegim a l'inici «R[egistr]os. [...] canonica Montalegre de parrochiales de hospitaletto» i, més a la dreta, a la segona línia: «Montalegre et alios». Sota, dues línies més de text, on entre d'altres mots il·legibles és clar el mot «quoniam». Com d'altres manuscrits en pergamí, al s. xvi va patir la desmembració. És ben probable que hagués pertangut als fons de la mateixa cartoixa. Sota seu hi ha l'anotació:

³⁶ Per a la secció d'O.R. y M. i en relació amb la cartoixa de Montalegre, cf. F. Udina Martorell *et alia*, *Guía histórica y descriptiva del Archivo de la Corona de Aragón*, Madrid, Ministerio de Cultura. Dirección General de Bellas Artes y Archivos. Dirección de los Archivos Estatales, 1986, esp. pp. 349-350 i d'altres referències a l'«Índice topográfico de instituciones, etc.», pp. 471, 473 i 485.

³⁷ Volem donar les gràcies a la Dra. Gemma Avenzoa, de la Universitat de Barcelona, qui ens féu conèixer aquest nou Ms. i ens aconsellà en múltiples aspectes a l'hora de presentar aquest treball, i al Sr. Jaume Riera i Sans, secretari de l'ACA, per haver-nos facilitat la consulta de dades inèdites dels «Fragments [dels] còdexs m[anu]s[crit]s». catalans, el qual Ms. denominarem amb la lletra *eta* o *ita* grega a partir d'ara per a l'*stemma codicum* del *Libre dels àngels* d'Eiximenis.

«Nº 3» i, més avall, la firma d'un tal «Bartho Canou[?]». A la seva dreta i encara més avall, ocupant dues línies, el text: «Cuare popul[...]/meus [...]». Sota el text del 2ra, en llapis la xifra moderna dins una rodona «216» i al peu de 2^{tb}, «235/». A l'inrevés i al peu de 2vb, «19 reto deles piels» i sota seu dos mots il·legibles. Al peu de 3ra com a 2ra, hi ha també de mà moderna en llapis, dins d'una rodona, la xifra del núm. «216» de la carpeta nº 8, i al marge inferior dret la secció de l'ACA: «O[rdenes] R.[eligiosas y Militares] H.[acienda] llig. 8º, 87 / Montalegre, dels / delmes de Tiana, s. XVII / nº 2888» i de la mateixa mà del Dr. Mundó la data «14-III-77». Al marge esquerre del f. 3ra, verticalment llegim de dues mans diferents del s. XVI: «Tiana n. 4.» d'una banda i «Tiana. Nº XXij. / Carta 2ª.» de l'altra i, més avall i a la seva esquerra el mot «Delmes».

El text d'1-2 correspon al quart tractat del *Libre dels àngels* d'Eiximenis, del capítol XIII fins a l'inici del XVI, i el del f. 3 abasta el cinquè tractat, del c. XLVIII a la rúbrica del L, seguida d'un èxplícit del copista, «Deo gracias», que exclou el text d'aquest darrer capítol de l'obra.

Textualment aquests fragments s'acosten a la segona branca de l'*stemma codicum* del *Libre dels àngels* dibuixat al tom I d'ed. Gascón (1992), que actualitzem darrera aquest treball. Probablement es tractava d'un còdex força correcte, que ara com ara conté lliçons idèntiques a les del Ms. 73 de la BNM, de l'any 1431, i del Ms. 342 de la BdeC, de 1418, ambdós còpies de la mateixa obra, encara que guarda una mica més d'afinitat amb el primer. Un exemple de la seva correcció és que presenta la lliçó bona «Zacharies secundo» davant «zacharie 3.º» del Ms. de 1418 i «zacharie tercio» del de 1431. En fer la comprovació amb la Vulgata hom s'adona que el primer fragment del Ms. de l'ACA llegeix correctament, ja que es tracta de Za. 2, 3-4, tal com fa el Ms. 4.030 de la BNM, copiat l'any 1398, el qual presenta un text arcaic i a voltes força corromput, però que ha de ser la base de l'edició crítica del *Libre dels àngels*.

3. Criteris d'edició

De bell antuvi, transcrivim els dos fragments tot indicant en cursiva les lletres abreujades mitjançant títols. Mantenim les lletres o abreviacions de lletres volades així com els punts volats que envolten els numerals. Les «e» tironianes i «c» amb titlla són transcrites «et» i «caetera» en el text de Saragossa. Els mots o lletres repetits, ratllats o subratllats són indicats en nota a l'edició completa dels fragments, als quals posem també entre claudàtors nova numeració. Cal dir, pel que fa als fragments de l'ACA, que el f. 3^v s'ha llegit en moltes línies per l'ombra que ha deixat la tinta saltada. D'altra banda, restituïm entre claudàtors els mots il·legibles o que falten per les lliçons de l'ed. Gascón (1992)³⁸.

³⁸ El primer fragment del Ms. de l'ACA correspon a l'ed. Gascón (1992) I, pp. 222-228, i el segon, II, pp. 400-403. Per a la situació global dels estudis sobre Francesc Eiximenis, cf. S. Gascón Urís, «Camps d'estudi en Eiximenis», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes/XXIX. Miscel·lània Germà Colón 2*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1994, pp. 25-29, on al final del text de la p. 25 cal corregir una llacuna tipogràfica: ha de dir «Eiximenis del Col·legi Universitari de Girona ha permès que sortissin el primer i segon volums de la segona part del».

4. Edicions dels textos

[BCS. Ms. 15-49. Notes i fragment del capítol 44 del quart tractat del *Libre dels àngels*, f. 248^{v39}]

Idem *dominus patriarcha in libro de natura angelica* ·ca^o· 44°· *quarti tractatus* ponit ista *sacra nomina Dei* Jothe heloy helee sabaoth Adonay fetzos ayos oteos ysquiros sot hemanuel tetragramaton ongas agla ragla oreos agios *spiritus* abor fortis astiel⁴⁰ Et *insera eodem c^o*· ponit *certas missas dicendas cum gloria in excelsis et cum Credo*⁴¹ Et *in fine cuiuslibet misse quo dicatur missa secca*⁴² *de madona sancta Maria et caetera* misse *sancte* hee De *trinitate de annunciacione De nativitate domini pro missa cum sua propheta De circumcisio*⁴³ De *epiphania de purifica*⁴³ De *resurreccione De ascensione De penitentie Et contra Demonia obsidencia hominem*⁴³

³⁹ Viera (1986) numerà el text d'Eiximenis com a 6e, en comptar des de darrera del Ms., que correspon en la nostra nova foliació al f. 248^v.

⁴⁰ Des d'«ista sacra» fins a «astiel» correspon al text del *Libre dels àngels*. Ed. Gascón (1992) I, p. 286, línies 54-57, i per a les lliçons textuals II, pp. 540-541.

⁴¹ Pel «Credo», ed. Gascón (1992) I, p. 288, línies 103-104, i per a les lliçons textuals II, p. 542.

⁴² «missa secca», cf. J. A. Jungmann, *El sacrificio de la misa. Tratado histórico-litúrgico*, Madrid, La Editorial Católica (Biblioteca de Autores Cristianos 68), 1951, pp. 493 i 1175, que cita al seu torn J. Pinski, «Die Missa sicca», *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft*, 4 (1924), pp. 90-118: «La expresión missa sicca se refirió primitivamente al rito que se usaba en la comunión de los enfermos: se solían leer en el cuarto del enfermo los textos del formulario de la misa, de modo que, después de terminar la antemisa (que a veces se extendía hasta el Sanctus), se continuaba con el Pater noster y luego se daba la comunión bajo sola la especie de pan (por esto sicca)» i a la p. 493: «En cambio, otra solución, la missa sicca, consiguió mantenerse durante algún tiempo. En ella se procedía de la manera siguiente: después de la comunión, el celebrante se quitaba la casulla y, empezando a recitar en el lado de la epístola los textos variables de la segunda misa, la proseguía hasta el verso del ofertorio, para saltar al de la comunión y terminar la misa como de costumbre. Desde luego se tenía siempre plena conciencia de que esto no era más que nudum missae officium y que, por lo tanto, debió distinguirse y aun separarse bien del sacrificio de la misa. Fué un rito de conmemoración, una función religiosa que más tarde se independizó para usarla en muy diversas ocasiones, sobre todo en las funciones no eucarísticas, y perduró hasta que después del concilio de Trento fué reemplazada por las bendiciones de la tarde⁴⁹. La missa sicca se ha conservado hasta la actualidad entre las ceremonias del domingo de Ramos». I n. 49: «La rúbrica de la missa sicca del domingo de Ramos de no volverse al pueblo al decir Dominus vobiscum es característica en este rito». A la p. 1175: «en el siglo XVI todavía se practicaba la missa sicca, en la que el sacerdote, después de terminar el sacrificio, acostumbraba a leer sin casulla¹⁷ el texto de un segundo formulario junto con otras oraciones del ordinario, a excepción del canon, o por lo menos la epístola, evangelio y Pater noster. Cuando desapareció la missa sicca después del concilio de Trento, conservaron por lo menos el evangelio». I n. 17: «Se leía también la perícopa de San Juan en los siglos XV-XVI muchas veces sin consultar».

⁴³ Ed. Gascón (1992) I, p. 288, línies 104-109, i per a les lliçons textuals II, p. 542. Notem l'oblit dels termes «lo prevere» i «aquella del gayll» en la versió llatina del Ms. 15-49 de Zaragoza respecte a la catalana, que és: «E, a la fi de cascuna missa, diga lo prevere missa secha de madona sancta Maria. Les misses són aquestes: la primera de la Trinitat, la segona de la anunciació; la terça de la nativitat, ço és aquella del gayll ab sa profetia; la quarta de la çircuncisió, la quinta de la epiphania, la sisena de la purifficació, la setena de la resurrecció, la uytena de la ascençió, la novena de la çinquagesma».

Item per ajudar a persona endemonjada veges lo principi del dit ·44· capitol Encara la fi del capitol imme^{diament} precedent⁴⁴

[ACA. Sign. Fragments de còdexs manuscrits catalans, carpeta n° 8, núm. 216. Primer fragment del *Libre dels àngels*, quart tractat, c. XIII-inici del c. XVI]

[1ra] NOLina [regina en Lichaò]nia [sí estech ajustada ab] Rey fort fo[ll. E] co[m ella pen]sas que apres deu son marit era la sua corona per tal ela posa en son cor de cobrir e soplir tots los defaliments del dit Rey marit seu hoc encara si cogita ab gran esforç que ela posas lo Regne en lo millor estament *que* pogues veent que aço era tenguda de entendra pus son marit era foll e ela hi podia dar consell E diu la istoria que tots temps pregaua deus que almenys donas a ella seny *per* que suplis lo defaliment del dit Rey e deya aytal paraula en regne e en tota casa on lo senyor es orat si la dona es axi mateix orada e malendregada tot quant hia es *perdut* per raho daço tots temps pensaua que faria La primera cosa que ela feu si fon que ela lunya de simatexa tota vanitat e folia e companyia de dones leugeres e indeuotes e ama sobiranament honestat esquiuant pintures e desonestats afayts en si e en tota dona de sa cort apres ordena que *per* honestat de sa fama no hagues *seruidors* jouents mas homens aprouats e diosos e apres inclina lo Rey [s]on marit a hauer ab si *persones* notables e de gran consci-[ència] e consell a les *quals* creegues es sosmetes *per* dar honor al dit Rey james no uolia esser en sos consells ne uolia fer ni dir res *per que* nengun pogues hauer sospita que son marit cregues ne faes res *per* ella ne fos tengut *per* effaminat ans uolia que tot lo be que ela sabia fer ne dir [al profit de la comonitat] fos atribuït al Rey *per* [da]r li h[on]or e *per* cobrirli sa folia No [re]s menys [t]o[ts] temps tenia especial oracio als san[ts] Angels maiorment al Angel princep de son regne *per* son [marit su]plicant que *pregassen* jhesu xrist [1th] [per lo bon] regiment e saluacio deson marit [e] com ela hagues longament *perseuerat* en aytal vida e no hagues infants que succehissen en lo Regne e *per* aço sopplicca[s] a[b] gran deuocio en especial a deu la vigilia de la festa dels sants Angels Apparech li langel princep del regiment del dit regne e dix axi Amable filla e Regina molt honorable *per* les grans [e] bones obres *que* has fetes⁴⁵ a ton marit e atot aquest regne lo meu senyor jhesu xrist te ha hoyda al qual yo he tot iorn presentad[a] ta oracio e com tu *per* natura sies exorca e no pogues hauer infants Empero lo benigne Senyo[r] inclinat ales tues deuotes *pregaries* ha dispensat ab tu axi que hauras est any hun fill qui succehira a ton marit en aquest regne qui en sos dies sera lo millor Rey qui iames hic regna ne apres el regnara No resmenys dona a ton marit seny *perfet* e aytal com li es mester a bon regiment de son regne e *per* que conegues⁴⁶ quant ha

⁴⁴ El lector del s. xv es refereix al text de l'exorcisme dels cc. 43-44 del quart tractat, el qual es reproduïx en l'original català a ed. Gascón (1992) I, pp. 283-284, línies 57-83, i per a les lliçons textuals II, pp. 540-541, ja que aquest fragment comença amb els termes: «Nota açí, emperò, que a gitar los diables dels cossos usen alguns de la següent art. Primerament, ells interroguen la persona endemoniada [...]», on apareix el sintagma nominal citat pel lector del Ms. 15-49. Per a la versió aragonesa, cf. Perarnau (1985), esp. pp. 199-202, amb aportació de fonts llatines emprades i afins al text d'Eiximenis.

⁴⁵ «que has fetes», afegit al marge dret.

⁴⁶ «conegues», amb la «s» afegida damunt l'última vocal a final de línia.

plagut adeu la tua vida e lo be que tu has fet a aquest regne *per* la [tua de]uocio e oracio [e bon] regiment denun-[ciu-t]e que de huy [en] vint anys tu e ton mar[it p]assarets en hun matex dia desta [vi]da en *sant* estament e ab companyia gran nostra als quals tu has haguda tanta deuocio puiarets abdos ab gran honor e gloria en lo Regne de deu E com esta visio ela recomptas a son marit de continent ael estech dat seny fort gran e ela [co]ncebe fill marauellos e dins lo terme assignat *per* lo dit Angel els passaren desta uida en gran santetat posat e fermat lur Regne en fort *bon* e notable estament E *per* aço ordena lo fill apres que tots *temps* [1va] en lo dit Regne fos feta especial festa del sant Angel princep *dela* regio *aquela* e li fos feta especial honor en fos *per* tots hauda singular e honorable memoria.

Capitol ·XIIIe. com estan los *sants* Angels aci baix entre nos

Ildefonsus⁴⁷ en la omelia dels Angels si mou questio los Angels qui estan aci en terra baix com estan entre nos e diu *que* lur estatge comu es apres nos raho es car los actes que els han afer a nos *per* lur offici nols porien fer *luny* de nos *per* la maior part axi com appar sins uolen informar inspirar *imflamar* dins nos *per* que coue *per* aço que la on ha multitut de gent que aqui hage multitut dangels *per* raho daco amonesta anos lo dit sant doctor que faria fort mester que uisquessen be tots temps pus *perseueram* el mig de tan glorioses e tan santes *persones* e diu que⁴⁸ si *seny* ha-[v]iem solament [pensar]⁴⁹ aço nos deur[i]a fort retrau-[re de] peccar⁵⁰ e de fer nenguna legea axi en amagat com en priuat pus *per* tot es deu e langel quins guarda nos es present aqui tots temps menbren e clarament veen nostres defaliments Diu axi mateix que *per* los matins no es dupte que quant se dien les misses que els no sien tots aqui *resents* adorants e glorificants e *honrants* lo precios cors de *jhesu xrist* e supplicants lo *per* lo preuere qui dignament lo sanctifique el consagra e *per* la comunitat deles gents del loch e li placia rebre aquell alt *sacrif*[ic]i [1vb] *per* la lur saluacio presenten se encara ço diu al offici diuinal loant nostre Senyor deu aqui ab los ecclesiastichs e supplint los defaliments que els hi fan estants aqui ab sobirana *reuerencia* e fort alegrant se en aquels qui estan aqui deuotament e paguen adeu lo dit offici ab tota honor e reuerencia e els estan qui lexen guardes ço es altres Angels qui guarden lo poble qui no es aqui present *per* tal que los demonis no puxen noure ales gents en lur ausencia e partexen so axi *per* temps prudentment Diu encara que souin tenen consells e collacions sobre les prosperitats o aduersitats que *perceben* que deuen uenir a la comunitat aqui deliberant *per* quina manera ne consultaran nostre Senyor deu ne sots quins term[en]s *per* que sia abans inclinat a els e sia maior profit del poble puy⁵¹ torna cascun ala guardia del hom qui li es comanat e *per* aço uol prouar *que* cascun hom haia son Angel e hun sol Angel no quart a molts car *com* los homens se *lunyen* los huns dels altres ne estiguen ensemps

⁴⁷ «Ildefonsus», subratllat.

⁴⁸ el segon «que» ratllat.

⁴⁹ «[pensar]», mot del qual tan sols resten els traços superiors *per* forat.

⁵⁰ «peccar», força borrós.

⁵¹ Ms. «punys».

segueix se quel Angel no poria sufficientment satisfer ala guardia de molts E acó diu que uol dir lo Salvador qu[ant] dix als infants aquels qui li *siguen* dauant que los Angels lurs uehen la cara del seu pare *per* la qual *paraula* dona aentendre que Angels los guarden e no hun tot sol e com no sia maior rao que hun nage mes que altre segueixse que *cascon* ne hage lo seu no res menys que [l]o seruey dela guardia sen fa [millor e los àn]gels segons lur nombre [hi son bé] bastants e mes e mes encara no res menys que atots estech assignat aquest offici en temps de lur victo-[2ra]ria segons que ia damunt es dit e açó segons diuerses graus e maneres segons que es tocat damunt tot açó ajuden los maiors miians e menors E fa aquest aqui matex aytal exclamació a deu O Senyor ia plagues ala tua senyoria que los homens vehessen solament *per* hun iorn de lur vida com los sants Angels estan entre els e com tracten lurs causes e la salut dels homens en tota part axi com a sobre faels comissaris e siruents seus car *verdaderament* pens diu aquest que no es hom al mon qui açó vees *per* sol hun iorn *que* iames se inclinas a peccar ans tots temps pensaria en la *presencia* dels sants Angels e fer los honor e reuerencia e *per* aytal uista se giraria de tots punts a loar tots temps deu e a servir lo de tot son cor e diu aquest E que es adir que entre los homens qui tots temps pensen dien e obren folies e vanitats es [m]ouen de loch en loch folament e dissoluta e iames obren sino mal que entre aytal gent estiga tan singular [e tan gloriosa] e tan sauia tant reu[e]rent [e] tant santa e tan ordenada e tan prudent e tan amable companyia de *esperits* beneuyrat[s] *qui* tots temps contemplen la faç del creador e no contrasten aq[ue]stes⁵² dissolucions van estan guarden e pa[r]len es mouen e consulten consellen inspiren imflamen deffenen nos ab tanta sauiea e grauitat ab tanta beniuolencia e amistat tots temps seruauent en si belea e ordinació entresi e de supportació en nostres mals de honor als bons de contrast als diables de gracies e la[or]s enuers deu axi que la hun acte no torba al altre ans totes lurs o-[br]jes retenen [2^b] belea noblea altea e sauiea sobre tot nostre saber e⁵³ poder e temps girant ho tot en gloria honor e laor dela alta magestat diuinal

Capítol ·XV^c· com los sants Angels son diuersament tramesos a nos e com nos deuem hauer a ells en diuerses maneres

ORosius⁵⁴ en la omelia dels Angels parlant desta materia posa los següents punts Lo primer es que iasia que nostre Senyor deu co que f[or]ja simatex fa enuers nos tot ho faça [c]omunament miiancant algun o alguns Angels *empero* auegades *per* simatex toqua amagadament lo nostre cor que langel no seria bastant afer semblant obra axi altament com el la fa e aquel tocament se apela parlament quel fa en alguns *per* especial *gracia* sua Lo Segon punt es *que* nostre Senyor deus parla ab nos en esta *present* vida en tres maneres La primera quant nos tramet son Angel apparen forma corporal La segon[a] part *quant* lons trames obrant dins nos alguna cogitació ab ajuda de algunes aparens no foranes mas dins nostra fantasia corporal axi com es com durment o arrapats veen algunes ymatges o estiman nos [u]eure e contractar ab algunes *persones* Te[rç]ament

⁵² Ms. «aq[ue]stres».

⁵³ «e», interlineada petita.

⁵⁴ «ORosius», subratllat en vermell.

nos parla *per simateix* com el tot sol nos [mou l]o cor afer o adir queucom empero semblant cogitacio mateixa es poria posar en lo cor langel per sa *propia* art e astucia segons que *damunt* es ia dit mas no pas *per* aquella manera axi alta e *emperatua* com lay posa nostre Senyor deu e com deus lay posa per *simatex* lauors aquel parlar es apelat parlar de sol deu mas si langel loy parla [2va] de part de deu lauors diem que lauors parla ensemps deu e langel deu manant e langel exhigent ço que deus mana Lo terç punt es aquest ço es que quant langel parla ab nos o parla en *persona* de deu o en persona *propia* si parla en persona de deu lauors pot esser adorat axi com adeu axi com *legim* de Abraam *genesis* hon hauem que tres barons viu mas hun sol ne adora eaxis poch iustament adorar com *donant* langel⁵⁵ la ley als Juheus deya yo son deu uostre aytal e aytal e com dix sobre ihesu xrist bateiat e transfigurat aci es lo meu fill [en] lo⁵⁶ qual me son adelitat e a Moyses dix yo son qui son Exodi III°.⁵⁷ raho es car aytal adoracio⁵⁸ tota va es dreça uers deu ço es a sol deu e no al Angel Si empero langel endreça ses paraules no axi *com* deu mas axi com a misatge seu lauors no deu esser adorat car parla axi com a pura creatura o a misatge de deu axi com dien los profetes parlants axi diu nostre Senyor o mana lo Senyor o per semblants paraules empero deu esser ab gran reuerencia escoltat obehit reebut e honrat axi com a alt misatger⁵⁹ de deu Lo quart punt es *que*⁶⁰ no solament nostre Senyor deu tramet los sants Angels ans auegades los Angels maiors trameten los menors be que tot manament entre els proeescha radicalment e *principalment* de nostre Senyor deu E aço mateix posa sent Gregori exponent la paraula *aquela* qui es Zacharie ·II°.⁶¹ qui diu que hun Angel dix a hun altre ue e parla ab aquest fadri e digues li axi e axi enten aci diu sent Gregori com Angel tramet altre Angel e li reuela ço que de deu a haut *per* que ha goig sobre [2vb] la nouela reuelacio a el feta Lo *quint* punt que iames lo diable no deu esser apelat misatger⁶² de deu la raho es car la entencio de nostre Senyor deu entotes ses misatgeries es afer be e la entencio del diable es afer mal e *per* consequent diable no pot esser uer misatger de deu Ne contrasta que en molts lochs dela santa *escriptura* legim que nostre Senyor trames lo diable aytal temps e aytal car *aqui* la santa *escriptura* solament uol dir que *deus* *permes* que lo diable faes les coses aqueles qui aquis recompten *que* lauors feu lo diable mas nos deu entendre que deus lo trametes axi com tramet tot iorn los sants Angels⁶³ *per* fer la sua santa volentat

Capitol ·XVI^c· perque uolch deus quels Angels estiguen aci baix ab nos en terra RAhonablement han alguns feta questio antigament perque nostre Senyor deu ha

⁵⁵ «donant», repetit darrera «langel».

⁵⁶ Ms. «fill lo», en lloc de «fill [en] lo».

⁵⁷ «Exodi III°», subratllat en vermell.

⁵⁸ el primer «adoracio» ratllat.

⁵⁹ «misatger», amb la «r» afegida damunt de l'última vocal.

⁶⁰ «que», interlineat més petit.

⁶¹ «Zacharie ·II°», subratllat en vermell.

⁶² «misatger», amb la «r» afegida damunt l'última vocal.

⁶³ «Angels», amb la «s» interlineada.

deputats Angels ha estar aci baix ab nos e aentendre [en nostra custodia]⁶⁴ allegant quel diable no pot forçar nostre franch arbitre e nos hauriem maior poder de uencre lo diable *per* nos mateixs que no *per* ajuda dels Angels ne appar raho que maior cseruescha menor ne *per* consequent angel deu seruir a hom Aximatex que deus qui tot lo mon governa *persimatex* es bastant aguardar lom e *per* consequent noy cal posar aytal guardia Als quals respon la veritat dela santa ffe catholica dient que aço ha plagut axi fer al Senyor del mon *per* ensenyar a nos la altea dela sua magnificencia *aqui* plau [...]

[ACA. Segon fragment: Cinquè tractat. Final del capítol XLVIII-rúbrica del L]

[3ra] [Fill d]e deu quem digues curt qual-[que] deuota contemplacio qui tots [temp]s me imflam em adolçesqua [lo co]r en deuocio quant hi uolre [penss]ar Respos sent Miquel *per* [tal c]om primerament has dema-[nad]a cosa qui toqua reuerencia [de] pare e de mare la qual *deus* [vol] mana e requer fort de tot [hom] *per* tal vet que de present ton [par]e e ta mare seran aci faent [-te g]racia dela misericordia quels [as] *procurada* e axi estech defet [Al] Segon te respon que sies [çert] que *per* tos merits e deuocio [yo s]jere ala tua fi a gran gloria [e ho]nor tua e daço no digam pus [A]l terç te dich que exa materia [de l]a incarnacio es tan alta que [no y] basta enteniment empero yo [te-n] dire alguns punts *per* satisfer [a la] tua deuocio

Capítol ·XLIX^c· com sent Miquel [de]clara lo misteri dela Incar-[nac]io per efficacia dela dita [ora]cio.

NOTifich prime-[r]ament *que* com la gloriosa mare de deu hagues longa-[m]ent orat a deu tot poderos *que* [Ell la] fahes seruenta de aquela *sancta* [v]erge la qual ela legia en ysayes [qu]e deuia esser mare de deu atte-[ne]nt lo pare eternal a tan hu-[mi]l supplicacio hun disapte a ue[sp]re hora de completa la dita *sancta* [v]erge [e]stant en sa feruent e [al]ta oracio langel Sent Gabriel [q]ui es dels Seraphins entra *per* [3rb] la cambra e soptosament agenollat en terra axi com a Regina del mon son cap inclinat ell la saluda dient li axi Deus te salu plena de gracia nostre Senyor deu es ab tu e beneyta es sobre totes les *vergens* E com ela fos sobiranament humil estech fort espauentada que aytals paraules li fossen dites car ela estimaua simatexa *per* gran peccadora E langel volent la inclinar aconsentir a aço que li diria volch la *conseruar* en sa humilitat dientli axi Maria not espauents en ço *que* te dit que tu sies aytal com te dich tot es *per* bonea de deu quit ha uolguda elegir a esser mare del seu fill qui no *per* hom mas *per* obra especial sua se encarnara de tu e aço dit langel fins a miia nit la tench reuelantli tota la causa e lo proçes *per* que deus se uolia encarnar a ela axi informada leuant les mans ells hulls al çel Respos al Angel Donchs misatger de deu sia fet ami segons la tua paraula E sapies fill dix sent Miquel *aaquest* bisbe que decontinent lo fill de deu estech encarnat dins ella en cors humanal sobiranament petit e *aqui* estech infusa la *anima* sagrada nouelament *per* deu creada plena de tota gracia e virtut e sauiesa Segonament

⁶⁴ «[en nostra custodia]», gairebé il·legible per doblec del pergami.

aqueu temple glorios virginal estech axi en alt leuat *per* especial santedat que be que dabans fos molt e molt sant empero la [3va] donchs per virtut de aqueu qui portaua estech axi puiat en gran altea de maior honor e santedat que sol no paria que fos aquela que ere dabans entant que Josep son spos abans creya que verge pogues *esser* prenys que no que tant santa dona pogues fer mal de son cors E de continent pertal quel diable no pogues saber si ela era verge o no e *per* reuerencia daquell *precios*⁶⁵ prenyat li estigueren dats Mil Angels ab lur princep a sa guarda Sit dehia aqueu sant prenyat que contemplaua dins aqueu sagrat ventre ne la *sancta* anima del Saluador com se comportaua ab aquela dela sua preciosa mare ne aquestes ab dues ab los dits sants Angels ne ques dehien ne de que tractauen no series bastant aentendre ho e seria liço massa longa E si axi mateix te dehia lo princep assignat a seruir lo Saluador mentre quey visque nel princep assignat a guardar lo prenyat aquest [beneyt ne·l] Angel *per*-[sonal de la mare, tots ensemps] que contemp[laven sobre lo Prenyat] e la mare ne [com per lurs servirs] son en paradís [remunerats] e exalçats noy bastaria [neguna] mortal intelligencia ve[uràs] quant a deu placia que a[b] no[s] sies el mig dels Angels e ab mi en aquela gloriosa Ciutat de Paradís Atu basta aço per final conclusio que en los afers celestials e terrenals que sien espirituals qui sien honorables e diuinals en tots caben los sants angels per que apres deu e la sua sa[n]ta mare tots temps te membre dels sants Angels et placia parlar [3vb] dangels scriure dangels [e pensar en àngels, car a mans] dangels has auenir per [àngels] te has arregir ab Angels [as bé] tos dies finir donchs amal[os, pre]galos alegrat en ells delita[-t ab ells] car prop te son ne iames de [tu no·s] lunyaran ne en terra ne en [cel] ne en la vida ne en la mort [espeçi]alment yo qui pare fuy tot[s temps] teu e sere tots temps amich t[eu d'a]qui auant e de tots aquells q[ui m']han carament amat [e] en d[evoció] hagut los quals ab la ajuda [de] deu tot poderos he confortat[s, en]dreçats e ajudats e ajudare [los] esdeuenidors⁶⁶ semb[lants] als meus deuots passats fin[s que·ls] ha ia ab deu tots en gloria [E açò] dit cessa la visio la qual de[sspuys] estech per lo dit Bisbe re-[velada] Per que appar que la dita or[ació] e seruey del diiuni sia molt [plaent] a deu e a sent Miquel e a[ls] Angels. [E açí és acabada la quinta part d'aquest present *Libre dels sants*] Angels [la qual] hau[ia a tractar] de lur prin-[çep ex]çel-[lent] ço es del glorios pare car [procurador] e amich nostr[e] mon seny[er] sent Miquel

Capitol Cinquanta qu[i] tanqua lo present libre el sotsmet ala esglesia Roma-[na]⁶⁷

Deo gracias

⁶⁵ «precios», afegit al marge dret.

⁶⁶ «aiudadors», ratllat en vermell davant «esdeuenidors».

⁶⁷ Ms. «Rona[na]».

APÉNDIX I

Stemma codicum

